

הזמן הערביה השלישית לנתן שחם

מאת גליה ירדני

שנת 19' ו 20' — השנים הראשונות אחרי הצהרת בלפור. שנות התעוררות גדולה לעלייה בתפוצות הגולה, ואופטימיות רבה בישוב; התחרות ומריבות בין שתי מפלגות ה"פועלים"; יסוד הסתדרות העובדים הכללית; המאורעות בגליל; פלוגות ה"עבודה בכבישים, וחלומות על קומונות של פועלים ועל עלייה על הקרקע בעמק-ירזעאל; חבלי לידה של הספרות הארץ-ישראלית; המהומות בירושלים וביפו; שנים של תקוות מ"זהירות" ושל אכזבות מרות — תקופה זו היא הרקע לרומן "רבהכמות הנתן שחם" (אבן ע פי הבאר").

מי יתן ויכולנו לברך על כך שסוף סוף ניתן לנו להכיר תקופה מעניינת ורבית עלילות זו בעבר הקרוב שלנו, לא רק מתוך דפי היסטוריה, פרקי יז' מנים וזכרונות, גליונות ישנים של "הפועל הצעיר" וה"קונטרס", או פר"ק ספרות שנוצרו מתוך סערת-הנפש של התקופה עצמה — אלא מתוך יצירת-אמנות שקולה, בהירה, החושפת לא רק השתלשלות מאורעות, אלא את מניעיהם העמוקים, כפי שהם מסתברים למי שמתבונן בהם ממרחק ומתוך פרספקטיבה, והוא מעצב דמויות-אדם שלמות הניתנות להבנה. או למי שיעמוד לו אורח-רוחו להגיע עד תומם של 540 עמודי הרומן, ע"ל לול לנחול יותר אכזבה מסיפוק, נתן שחם מבקש לתפוס מרובה — שפע של דמויות, שפע של מאורעות בקצווי הארץ השונים, שפע של קטעי-רעיונות וילכיריות — ונמצא תופס את המועט: כמה תיאורים מצויינים, כמה תמונות יפות ושתיים או שלוש דמויות הנחרות בזכרון. הוא ביקש ל"כנס בספרו הכל — הווי המפלגות, חיי הפועלים הנאבקים ליום עבודה, ראשית תנועת ההגנה, חיייה של הבורגנות בתל-אביב הצעירה, משו"על ירושלים, מאורעות הגליל העליון ונפילת תל-חי, לבטי הספרות הצ"עירה דאז, ראשית הקוממנה והקבוצה בעיות העליה החדשה ועוד ועוד — ונמצא גורע מן הכל, והורס כל אפר שרול ליצור, מתוך החומר המגוון ו"הסוער, סיפור אחיד בעל נושא ומגמה מסויימים.

אם אתה שואל את עצמך מהו נ"ר שאו של ספר זה תתקשה להשיב. לא משום שהנושא קשה, מסובך, רב צדדים וכד', אלא משום שהוא קבור מתחת לתלייתים של דיבורים, ש"אינם מצטרפים לרעיון שנהגה עד תומו ושל התרחשויות שאינן מצטרפות לעלילה. נראה ששחם ביקש ל"תאר ברומן הזה גילגולי ולבטי הסתגלות של עולה חדש משכבת האיג'טיליגנציה לעבודה הגופנית, ולספר כיצד הוא מתפתח ומתבגר תוך כדי הסתגלות, וכיצד גומלת בלבו ההכרה שרק עם היווצרות קשר אורגני בין הפועל והאדמה, ע"י הקמת הקבוצה, תסתמן הדרך להסתגלות מלאה, ש"שית ובריאה, לחיי עבודה, ותית ווינה הדרכים לפתרון חדש ונכון של בעיית הניגודים בין העבודה והתרבות. כאן נאלץ לחפש יחס חדש בין גוף לרוח, אומר אליהו, הדמות ה"מרכיית בספר, אחר שעבר את שלבי ההסתגלות השונים, שינפלא. מנהיג הפועלים — גם הוא דמות מרכיית ברומן — מגדיר אותם כך: "תקופת ההתמחה; יטורי ההסתגלות הראשוני; ניס; מכאן ואילך — המחאה, הבגידה או ההשלמה. וזו (כלומר ההשלמה) מתפצלת כך — הסער הפרץ, המקצוע, ולבסוף: התקופה הפוליטית". שינפלא הוא מנהיג פוליטי ש"יכולת ההכללה היא יסוד כוחו. שחם הוא סופר, וכסופר, היכולת לתאר את שהיה, גם אם הוא נוגד כל הכללה שהיא, מן הדין שיהא יסוד כוחו שלו. כוחו של שינפלא — בהתעלמות מפרטים, באינטלקטואליזציה של מ"אורעות, של תהליכים ושל אנשים. תפקידה של ספרות הוא חשיפת ה"מקורות העמוקים, הנסתרים, של הנהגות והרגש. המפכים מתחת למאורעות, ומזינים את הרציונליזציה של פעלי האדם. כאן, סבורה אני, אהד ה"ליקויים היסודיים ברומן הזה. אין בו עיצוב של רגש עמוק, או הנות אמי תית. החיים מתנהלים כאן בעקרים ברובד ההכרה המפוקחת בלבד, ומ"שום כך הם נדמים רדודים ובלתי-שלמים.

בכל מקום ששחם מגיע למאורע ש"שוב אי אפשר לו בלא רגש חוק, הוא

אמנם יודע על מה מדובר, מה הן ה"בעיות החשובות שגיבוריו מתלבטים בהן, ומה הרקע להשקפותיהם; אולם לא המחבר מעניין אותנו — ויהי נ"ר בון וידען ככל שיהיה — אלא ה"ספר שהניח בידנו, וספר זה אינו נ"ר לת לנו את המפתח להכנת התקופה.

ומאחר שההגות בספר פגומה, והי"הם הפנימיים שלה הגבורים סתומים עפ"ר, אין תימה שגם העלילה לקויה. עלייה ומשמעות ברומן טוב אינם א"לא שניים-שהם אחד. יש אצל שחם הרבה מאד סממנים של עלייה, אולם עלייה שלמה ומאחדת אין. דברים קטנים יעידו, מרתה משמידה מכתב של רופאן המיועד אל ד"ר אהרנקרין, אפרים גרושביץ מחליט בלבו להיכנס אצל אהרנקרין להודיע על דבר ה"מכתב שאבד, אולם הדבר משתכח מ"מו. סבורים אני — מאיבודו של מ"כתב זה, שבוודאי חשוב הוא, צפויים התפתחויות מפתיעות בעלילה, שאם לאו, לשם איוו תכלית אבד? — ו"לא. אלא, כעבור זמן ואחרי כמה פרי"קים, אמנם חוזר שחם ומזכיר את ה"עניין, אולם רק כדי לומר שרופאן ה"תב מכתב אחר תחת זה שאבד, וה"כ כל על מקומו בשלום, והתרחשו"יות-סרק מעין אלו חוזרות ונשנות כמה וכמה פעמים. ומן הקל אל ה"כבד, מהו הקשר הפנימי בין הגיבורים השונים, כיצד משתלב ומצטלב גורלם, מדוע בחר דוקא בהם ולא ב"אחרים? מדוע מתרחשים באליהו מ"קרים אלו דוקא ולא אחרים? מהי נקודת-הראות היסודית, המתוכה אפ"ש לרשפת מה חשוב ומה טפל, ומ"תוכה אפשר למדוד משמעותו של כל דבר? לגבי הדינא אין האדם נראה אלא כלי משחק בידי הגורל, כביכול, הקורה הוא שמגדלו ממאורע ל"מאורע, מהתפתחות להתפתחות. לא כן לגבי הסופר, החיים הם מציאות שכוונותיה העמוקות סמויות מעינינו, ומשום כך הם נדמים מקריים לסתם אדם, ואילו באמנות — כל הכוונות וכל המשמעותיות חייבות להיות גלו"יות וידועות. אין החיים ניתנים לה"עתיקה באמנות אלא אם כן עברו ב"נפשו של הסופר אותו תהליך שבו נ"הפך המקרי למכוון והסתם לנהיר, ותהליך זה, אצל שחם, הוא רק בתח"לת הדרך.

כשם שהוא בוחר בדרך של שת"מ סנות בכל מה שנוגע לחיי הרגש של גיבוריו, כך הוא מתעלם גם מאשיות הגותם. עיקרו של הספר — מונולוגים פנימיים של הדמויות העיקריות, שרובן ככולן מאנשי תנועת העבודה, מונולוגים אלו עוסקים בכל הבעיות שעמדו ברומה של הברת הפועלים בארץ-ישראל בתקופה ההיא. אכן, כאן אי אפשר לבוא אל שחם בטענה של "סיחה, אלא שכאן — מרוב עצים אין רואים את היער. מרוב פרטים ופרטי פרטים, מרוב מחשבות, המדלגות ו"מקפצות מנושא לנושא, איננו יודע"עים, בסופו של דבר, מה היו הרעיו"נות העמוקים שעזעו הכרתם של פ"ר עלים בתקופה ההיא, מה היה הכוח העמוק, החוק מכל רציונליזציה, ש"כפה עליהם להישאר כאן, להמשיך במאבק הנואש, למרות האכזבות ול"מרות הסבל. האינטלקטואליזציה ה"קיצונית והשטחית של שחם מוצצת מן הדברים את לשד חיותם, ואחרי ש"אנו עוקבים במשך עמודים רבים א"חר ה"לך-מחשבתם של גרושביץ, של שינפלא ושל האחרים, איננו יודעים הרבה יותר משידענו קודם על ה"קפות-עולמם של מפלגות הפועלים ו"מנהיגיהן, או על עולם מחשבתו של הפועל. גם כאן חסרה נקודת-המוקד, ההגות העמוקה של המחבר להתיק את הפרטים לאחדות, ולמצות את דברים עד תוכם. המונולוגים פולשים אל תוך תוכם של עניינים שאינם ידועים לנו כלל — וכך יוצא ש"עמודים שלמים תלמים חתומים בפינו כ"מעט, הרושם המתקבל הוא שהמחבר העמוד, את אליהו עומד על קברת:

הרבה דפים בספר מוקדשים ליוכוח בין אפרים גרושביץ, הכלכלן המפר"כה, לבין שינפלא, המנהיג הפיקה, ש"הגיון ורגש נלהב משמשים אצלו בערבוביה. גרושביץ מאמין בחוקים, בניתוח קר של המציאות-כמות-שהיא ובהוצאת מסקנות. שינפלא מאמין ב"אדם. האדם עושה את הכלכלה ויכ"ל לשנות את חוקיה". הוא מאמין בא"מנה, בהתלהבות, אני מאמין ביהו"דים פשוטים המאמינים בכוח-הגנו"ע. ובסופו של דבר גם אפרים, ו"גם אליהו, שאמנם איננו קר-מזג ודע"תן כגרושביץ, מוכרחים להודות שה"צדק, בדרך כלל, עם השינפלדיים וה"מנדקים. יש כנראה הגיון היסטורי שמ"ר בחוסר-ההגיון הגורף המוניס של שיכור-החזון. אולם כיצד יכול שחם לשכנענו שההתלהבות והאמונה הן שבנו את הארץ כאשר בספר שלן יש כל כך מעט התלהבות, כל כך מ"עט חוץ ואמונה?

אולם למרות כל מה שנאמר עד ה"נה כדאי וכדאי לקרוא את הספר, ולא רק משום שהוא רומן ראשון של בן המשמרת-הצעירה בספרותנו על נ"ר שא זה ועל תקופה זו, אלא משום ש"נתן שחם יודע לכתוב. מדי פ"עם הוא שוכח את המשמיות הנכבדות שהעמיד לעצמו ומצייר באופן נפלא תמונה שגרתה את עינו ואח דמיונו. הפרקים על חייהם של אליהו וגרישה במור-התהה הם נפלאים במינם. הוא מצליח לא רק להעלות לפנינו בצורה חיה את הווי המושבה, אלא אף לה"עמינו מן המגווח והטראגי שהיה בו, ויש לפעמים שמתוך השממון של ה"מונולוגים הפנימיים מזדקרת תמונה דראמטית נפלאה ומלאת הומור. כ"ביקור הפתע של שינפלא הערמומי ותם-הנפש בבית גרושביץ, ובתאור אמו של גרושביץ, שהבתה השתלט"נית הסתה את בנה מן הדרך שהתווה לעצמו. הוא מוכיח שיש ב"יכולתו לצייר בקיום מעטים דמות ש"למה והיה, ולחשוף את מעמקי נפ"שה בכמה שורות רבות-משמעות. סבר"רתני, שביותר צניעות מצדו של ה"מחבר וביותר העמקה, אפשר היה ל"צור רומן שיהיה קרוב יותר לאותה רמה שנמצאים בה רק כמה מחלקיו.

ראש נערה רוצ'אנסקי מתוך האלבוט מיצירות הפסל שהופיע בהוצאת הקיבוץ-המאוחד. עם פתיחת תערוכתו במוזיאון ת"א.